

man ikke en eneste linie om debatten på symposiet?

Michael Linton

Jørgen Würtz Sørensen: *Bondeoprør i Danmark 1438-1441. En analyse af rejsningernes sociale og politiske baggrund.* (Landbohistorisk Selskab, 1983). 159 s.

Studiet af middelalderlige bondeoprør og sociale bevægelser har vundet kraftigt frem i den internationale forskning, men fra dansk side er det hidtil blevet ved flere mindre bidrag. Først med Jørgen W. Sørensens (JWS) bog foreligger den første samlede fremstilling om oprørene i Erik af Pommerns sidste år og begyndelsen af Kristoffer af Bayerns regeringstid. Bogen er en udvidelse af et hovedfagsspeciale i historie fra 1974, idet forfatteren har ønsket dels at tage stilling til nyere forskning, dels er nået til ny erkendelse på enkelte områder og kombinerer teoretiske synspunkter med de datidige danske oprør.

Bogen henvender sig til en bred læserkreds og består af et problempre-senterende indledningskapitel, kapitler om den sociale og politiske baggrund, oprørene under rigsrådsstyret 1439-40 og det nordjyske oprør i 1441. Herefter følger et kapitel om rejsningernes sociale aspekter, en samlet konklusion samt en forskningsoversigt og en kildepræsentation.

Placeringen af forskning og kildeproblemer i bogens sidste del er affødt af forfatterens intention om at skildre et betydeligt socialt oprør og dets årsager. Udgangspunktet har været at belyse oprørene på baggrund af den økonomiske og sociale udvikling, men tillige at forståelsen af bondeoprørens karakter ville blive mangelfuld, hvis de ikke blev behandlet i sammenhæng

med de politiske begivenheder. Af den teoretiske litteratur er i særdeleshed benyttet Rodney Hiltons studier over middelalderoprørs klassestruktur, ideologi og spørgsmålet om ledelse og organisation. Disse synspunkter er anvendt som baggrund ved rekonstruktionen af begivenhedsforløbet med henblik på at se nye sammenhænge, hvor ældre forskning hovedsagelig alene havde blik for de faktiske hændelser. Indledningsgennemgangen afsluttes med den ikke uventede konklusion, at kildematerialets karakter er af afgørende betydning for de spørgsmål, som kan stilles i forbindelse med et konkret oprør. Kildeproblemer og forskningsstandpunkter kunne måske derfor have været placeret efter indledningens oversigt over danske bønders praksis ved oprør før 1438 uden at svække bogens hovedsigte.

Kapitlet om den sociale og politiske baggrund skitserer kort de store ændringer, som fremkaldtes af den senmiddelalderlige landbrugskrise med dens ændrede godsstruktur til følge. Lokale forskelle og ødegårdenes antal inddrages ikke; men vægten er lagt på betoningen af årene ved 1440 som en generel anerkendt stabiliseringsfase med pres på almuen fra jordejerne for at få kompensation for indtægtstab. Det europæiske perspektiv med en række dårlige høstår i 1430'erne er ikke tabt af syne, og de norske og svenske oprør 1434-38 og unionskrisen er kort medtaget som baggrund for forståelsen af det voksende modsætningsforhold mellem Erik af Pommern og det danske rigsråd.

Den første opstand på Sjælland i sommeren 1438 kort efter kong Eriks afrejse er af tidligere forskere almindeligvis opfattet som et lyn fra en klar himmel, hvilket har afstedkommet formodninger om, at bønderne stod i nær forbindelse med Erik af Pommern.

JWS viser, at der allerede i 1433 var problemer mellem bønderne og høvedsmanden i Nyborg len, som blev beskyldt for uretfærdighed og ulovlig beskatning. Kendskabet til det sjællandske oprør 1438 hviler på breve fra rigsrådet, som over for hertug Kristoffer havde interesse i at overdrive oprørens omfang. Den politiske historie er kendt fra flere forskningsbidrag; nævnes skal her alene »bondebestemmelserne« i rådets overenskomst med hertug Adolf 1439 2/7 om ophør af ulovlig fogedpraksis i nærmere bestemte jyske len samt konstateringen af Ribe stift som oprørscentrum i foråret 1439. Erik af Pommern spillede som vist ikke nogen rolle for udviklingen af dette jyske oprør.

Fra tidsrummet juli 1439 til hertug Kristoffers valg til konge i april 1440 eksisterer ingen kilder som direkte viser, at der var alvorligere uroligheder blandt bønderne. Først i foråret 1440 antog rejsningerne atter en truende karakter på Sjælland. Der savnes, som det påpeges i bogen, oplysninger om, hvorvidt opstanden nyligt var brudt ud eller havde varet fra årene forud. Sandsynligheden taler dog for det første. Udsagn fra ærkebisp Hans Laxmand underbygger opfattelsen af, at oprøret, som ikke lader sig nøjere lokalisere, havde et betydeligt omfang.

For kendskab til de fynske uroligheder i 1440 indtager den såkaldte »Vendsherreds-erklæring« af 1440 31/10 en central stilling. Erklæringen er skildret som et juridisk ensidigt løfte fra alle bønder i herredet til høvedsmanden på Hindsgavl om at betale kong Kristoffer skat og afstå fra al oprørske uorden m.m. Den ny skat tyder rigtignok på, at uroen relativt hurtigt er blevet bragt til standsning. I spørgsmålet om lavadelsmænds deltagelse i de fynske oprør synes dokumentet dog mindre brugbart, end det er udtrykt i

bogen. Der er udvist forsigtighed vedrørende lavadelsmænds deltagelse, idet kilderne ikke tillader sikre udsagn om forholdene på Fyn.

Det store nordjyske oprør i foråret 1441 har forståeligt fået en udførlig omtale. Der tages med rette afstand i bogen fra en fra svensk side fremsat tolkning om en forbindelse mellem tilstedeværelsen af en hollandsk flåde i Kattegat og bondeoprøret som udtryk for koordinerede aktioner. K. Fabricius' opfattelse af, at Erik af Pommern stod i forbindelse med oprørets hovedmænd afvises ligeledes og med god grund. Det var først på et sent tidspunkt, at ekskongen fik kendskab til opstanden. Endelig påvises i modsætning til Fabricius de såkaldte »Bondekrigsnotitser«s selvstændige kildeværdi.

Undersøgelserne former sig som et opgør med den behandling af oprøret, som K. Fabricius imod den ældre »Huitfeldtske behandling« leverede i Historisk Tidsskrift 1899-1900. Det vises, at tesen om en første træfning i maj 1441 ved Nørresundby er fejlagtig, og ligeledes at Henrik Tagesen af slægten Reventlow skulle have stået i forbindelse med kong Erik på Gotland. En gennemgang af dokumentmaterialet vedrørende Gyldenstjerneslægtens besiddelser i Nordjylland samt konstateringen af Henrik Tagesen som lokal godsbesidder gør det muligt, at interessekonflikter snarere kan have spillet en rolle for hans tilslutning til bønderne. Den umiddelbare anledning til oprøret lader sig ikke afgøre, hvorimod rejsningen som en reaktion mod en mere aggressiv godspolitik fra Gyldenstjernes med fleres side finder støtte i flere kilder.

Kapitlet om bondeoprørens sociale aspekter er blandt de bedste i bogen. På grundlag af kong Kristoffers landefredsforordning fra 1442 træder det

klart frem, at samtiden opfattede urolighederne som en konflikt mellem kronen, adelen og gejstlighedens præstationskrav på den ene side og landbefolkningens manglende villighed på den anden side til at honorere disse krav. Stabiliseringsfasen omkring 1440 er væsentlig for at forstå disse års sociale uro. Forsøg på forhøjelse af landgilden og ulovligt gæsteri har givet været vigtige årsager til oprørene. Landgilden holdt sig stort set uforandret til dels som en konsekvens af opstandene; til gengæld spores tydeligt en tendens til flere småafgifter, som almindeligvis fungerede som en række nye herlighedsafgifter, til godsejeren. Eksempler på øget gæsteri hos bønderne i det 15. århundrede og indførelsen af bispetiende i 1443 er medtaget som udtryk for, at afgiftsniveauet fra ca. 1440 betegner starten på en jævn forhøjelse af den samlede byrde for almuen. Man kan derfor ikke være uenig med forfatteren i, at disse års danske oprør fremstår som almuenes reaktion mod et økonomisk pres fra de store godsbesiddere, og at urolighedernes voldsomhed forstærkedes af den politiske situation under rigsrådsstyret.

Mens bogen har sin styrke ved at ansøge oprørene i deres sociale og økonomiske sammenhæng, kan der rejses spørgsmål vedrørende udstrækningen af bøndernes hærgen i 1441. En oplysning om Lundenæs slots belejring går tilbage til Hans Svaning, som sammenblander disse års rejsninger til et enkelt oprør. JWS argumenterer for, at Svaning har haft en optegnelse om et angreb på Lundenæs, og at hans omtale af et afgørende slag ved Bistrup ved Gudenåen sandsynligvis er fejl for Bejstrup tæt ved Sct. Jørgensbjerg. Der kan ikke være tvivl om, at Svaning trods sin i øvrigt upålidelige skildring har benyttet andet materiale, men hvorvidt dette har omhandlet oprøret i

1441 er tvivlsomt. Snarere kan der være grund til at formode, at Svaning har kombineret med forlæg og viden fra sin samtid, hvor skipper Klement og bønderne netop huserede ned til Gudenåen (se Historie XIV,1 1981 s. 12-15). Om accepten af den danske Rimkrønike og Christiern Pedersens brug af en nu tabt årbog skal endelig nævnes, at der egentlig ikke er belæg for at hævde en fælles kilde bag disse beretninger.

De anførte bemærkninger samt bogens manglende benyttelse af enkelte nyere forskningsbidrag (f.eks. af E. Österberg) og savnet af en afklaring af begrebet bonde skal ikke skjule, at arbejdets konklusioner generelt ikke lader sig røkke. I sin velskrevne form vil bogen utvivlsomt blive læst af mange med interesse for senmiddelalderlige forhold.

Jens E. Olesen

Per Sloth Carlsen: *Mariager kloster. Birgittinerordenen og bygningshistorien*. (Randers amts historiske Samfund, 1983). 128 s., ill., 89,- kr.

Blandt de tolv klosterordener, der i middelalderen etablerede sig i Danmark, skulle *Birgittinerordenen*, skønt den kun fik oprettet to klostre i landet, blive en af de betydeligste. Ordenen er den eneste klosterorden, der er opstået i Norden, og den er yderligere bemærkelsesværdig ved sin absolutte kvindedominans, skønt den omfatter såvel munke som nonner.

Per Sloth Carlsen, der i en årrække har været tilknyttet Mariager Museum, har på forlaget for Randers Amts Historiske Samfund udsendt en meget velkommen bog om Mariager Kloster og Birgittinerordenen.

I de første afsnit af bogen fortælles veloplagt om fund af kilder til Ma-